

Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ*

ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΣΗ τούτης της εργασίας μπορεί να συνοψισθεί ως εξής. Η διαλεκτική, όπως την έκαμε ευρύτερα γνωστή ο Hegel, συνδέοντάς την με τ' όνομά του, διαμορφώθηκε πάνω στη βάση μιας μονιστικής κοσμοθεωρίας ή μιας ενωτικής φιλοσοφίας, η οποία εγκολπώθηκε και η ίδια έντονες μονιστικές τάσεις του όψιμου γερμανικού Διαφωτισμού και συνάμα βρέθηκε αναγκασμένη να καταπιαστεί επισταμένως με όσα γνωσιολογικά προβλήματα έθεσαν οι Kant και Fichte. Τούτη η ενωτική φιλοσοφία, και μάλιστα σε περιεκτική και συστηματική ήδη μορφή, είναι προϊόν της αυτοτελούς πνευματικής προσπάθειας του Hölderlin στα έτη 1795-1799. Ο Schelling, έχοντας πληροφορηθεί από τα τέλη κιόλας του 1795 τα καθέκαστα για τη νέα φιλοσοφική κατεύθυνση του φίλου του, εν μέρει υιοθετεί και εν μέρει ανακαλύπτει ο ίδιος, μέσω της προσωπικής του αντιπαράθεσης με τον Fichte, τούτη την ενωτική φιλοσοφία στα έτη 1801-1802, για να την μεταβάλει ταυτόχρονα σε μια προγραμματική κατασκευή εδραζόμενη στο τριαδικό σχήμα. Η συμβολή του Hegel στη διαμόρφωση αυτής της πρώτης, αλλά καθοριστικής, μορφής της διαλεκτικής πρέπει να θεωρηθεί ελάχιστη, αν υποτεθεί ότι υφίσταται. Γιατί τα γραφτά του από την εποχή της Φραγκφούρτης αποτελούν επεξήγηση και εφαρμογή των αρχών της ενωτικής φιλοσοφίας του Hölderlin, ενώ οι πρώτες πραγματείες του στην Ιένα απηχούν την εν τω μεταξύ ολοκληρωμένη σελληνγκιανή εκδοχή της. Η αυτοτελής φιλοσοφική εξέλιξη του Hegel, η οποία είχε σημαντικές συνέπειες και για τη μορφή της διαλεκτικής, αρχίζει μόλις μετά το 1802, και μάλιστα με την απόφαση ότι το Απόλυτο μπορεί να γνωσθεί ή ότι η Ουσία

* Το κείμενο αποτελεί τον πρόλογο του βιβλίου *Die Entstehung der Dialektik. Eine Analyse der geistigen Entwicklung von Hölderlin,*

Schelling und Hegel bis 1802, Stuttgart 1979, 11-17.

είναι Υποκείμενο — μια απόφαση η οποία σήμαινε τη ρήξη με την κοινή, ως τότε αποδεκτή και από τον Hegel, πεποίθηση των Hölderlin και Schelling ότι το Απόλυτο δεν είναι δυνατό να γνωσθεί κι ότι η γνώση και η σκέψη απο-τελούν *per definitionem* χωρισμούς και αφαιρέσεις.

Τα ουσιαστικά νέα σημεία τούτης της θέσης είναι τρία. Πρώτον, περιγράφεται διεξοδικά η εσωτερική ενότητα και ο συνειδητά συστηματικός χαρακτήρας της φιλοσοφικής σκέψης του Hölderlin, έτσι ώστε η επιρροή του πάνω στους Schelling και Hegel όχι μόνο γίνεται κατανοητή στα επί μέρους σημεία, αλλά και μπορεί να φανεί σε όλο της το βάθος. Δεύτερον, ενάντια στην επικρατούσα άποψη, ότι η φιλοσοφία του Schelling μεταβάλλεται ριζικά μετά το 1803, δείχνεται η συνέχεια της πνευματικής του εξέλιξης, η οποία υφίσταται παρ' όλες τις λίγο-πολύ σημαντικές μετατοπίσεις στην έμφαση και πηγάζει από τη χτυπητή δομική αναλογία ανάμεσα στην ενωτική φιλοσοφία του Hölderlin, όπως την δέχθηκε ή την ανακάλυψε για λογαριασμό του ο Schelling, και στην όψιμη «θετική» φιλοσοφία του τελευταίου: ο μεγάλος κοινός παρονομαστής είναι η θέση της μη γνωσιμότητας του Απολύτου, της εγγενούς και ανυπέρβλητης αρνητικότητας της νόησης. Και τρίτο, ενάντια στην ομόφωνα αποδεκτή, αν και διαφορετικά αιτιολογημένη, άποψη ότι η σκέψη του Hegel χαρακτηρίζεται από μίαν οργανική συνέχεια, πιστοποιείται ένα βαθύ ρήγμα στην πνευματική του εξέλιξη.

Τούτη η νέα ερμηνεία προκύπτει από μια μεθοδική προσέγγιση καινούργια με διττή έννοια. Πρώτον, αναλύονται όλα τα κείμενα των τριών φίλων και συμφιλοσοφούντων από κοινού, δηλ. ως πνευματική ενότητα, και μάλιστα από χρονολογική και συστηματική άποψη ταυτόχρονα. Οι στοχαστές, οι οποίοι επηρέασαν θετικά και αρνητικά τους ήρωές μας, από τον Schiller, τον Rousseau και τον Jacobi ίσαμε τον Kant και τον Fichte, εξετάζονται σε παρεμβατικά κεφάλαια, τα οποία σκοπεύουν να φωτίσουν βαθύτερες συνάφειες της ιστορίας των ιδεών και της φιλοσοφικής προβληματικής. Είναι πρόδηλο ότι με βάση αυτήν τη μεθοδολογική επιλογή η ανάλυση των πηγών αναγκαστικά έχει την απόλυτη προτεραιότητα, μολονότι, ως επί το πλείστον άμεσα, αλλά και έμμεσα, λαμβάνουμε θέση και απέναντι σε όλες τις βαρύνουσες θέσεις ή αντιθέσεις της παλαιότερης και νεότερης ερμηνευτικής φιλολογίας. Δεύτερον, η επιδιωκόμενη φιλολογική πληρότητα, η οποία έκανε αναπόδραστη και τη σχετικά μεγάλη έκταση της μελέτης, διόλου δεν σημαίνει ότι περιορισθήκαμε στο φιλολογικό μέρος και στη διαπίστωση κοινών σημείων με τη βοήθεια όμοιων χωρίων. Απεναντίας, η σύγκριση των κειμένων γίνεται κυρίως δομικά, δηλ. μέσω της μορφολογικής επεξεργασίας του νοητικού μορφώματος, το οποίο βγαίνει με αναγκαιότητα από έναν ορισμένο τρόπο σκέψης. Τούτη η

ομική θεώρηση επιτρέπει εδώ για πρώτη φορά διεξοδικές συγκρίσεις κειμένων όπως λ.χ. ο *Υπερίων* του Hölderlin και τα σχέδιάσματα του Hegel από την εποχή της Φραγκφούρτης ή των όψιμων κειμένων του Schelling από την περίοδο της Ιένας και των πρώτων δημοσιευμάτων του Hegel κατά την παμονή του στην ίδια πόλη. Προγενέστερες προσπάθειες τέτοιων συγκρίσεων εν απέδωσαν πολλά πράγματα επειδή αρκέστηκαν στην προβολή επιλεγμένων χωρίων χωρίς να μελετούν τις ολότητες των κειμένων ως ολότητες της σκέψης, δηλ. δομικά.

Ως προς το φιλολογικό της είδος, η εργασία αυτή ανήκει στους δεινοσαύρους της σχολαστικής λογισσύνης, οι οποίοι ευδοκιμούν σε αλεξανδρινές εποχές για α εκλείψουν λίγο αργότερα. Και όμως, η φιλοδοξία της παραμένει, πέρα από τα πορίσματα που αφορούν την ιστορία της φιλοσοφίας, να φανερώσει τα κρυπτόμενα της γενετικής διαδικασίας ενός ορισμένου τύπου φιλοσοφημάτων, ο οποίος στάθηκε αποφασιστικός για τη φιλοσοφική παράδοση ίσαμε τώρα. Σταδεικνύει πώς κρυσταλλώνεται βαθμικώς μια συστηματική σκέψη ως ελπίση μιας θεμελιώδους στάσης ή μιας θεμελιώδους απόφασης, και μάλλον κατά την προσπάθειά της να κατασκευάσει επιχειρηματολογικά αντίμαχες υποθέσεις. Περιγράφει επίσης πώς, παράλληλα, η συνύφανση 'Οντος και Λέοντος μέσα στη σκέψη των φιλοσοφούντων αντανακλάται στην οντοποίηση αξιωμάτων κανονιστικού-ηθικού χαρακτήρα, τα οποία συνιστούν τον άξονα του γύρω του στρέφεται το σχηματιζόμενο φιλοσοφικό σύστημα. Όταν θεωρούμε έτσι τα πράγματα, εύλογο είναι να υπεισέλθουμε και στην υπαρξιακή κατάσταση των στοχαστών, συζητώντας ψυχολογικούς και κοινωνιολογικούς παράγοντες. Τούτη η μνεία της συγκεκριμένης κατάστασης, μέσα στην οποία διαμορφώνονται οι θεμελιώδεις πνευματικές στάσεις, σκοπό της έχει να αντιφύγει τη διαδεδομένη πεποίθηση ότι η θεμελιώδης στάση ή απόφαση ενός υποκειμένου είναι κάτι το χαοτικό κι αστάθμητο. Οι θεμελιώδεις στάσεις ή αποφάσεις μπορούν να εξηγηθούν, εν μέρει τουλάχιστον, γενετικά μέσω ψυχολογικών-κοινωνιολογικών μεθόδων και μπορεί επίσης να παρακολουθηθεί η νοητική τους εκδίπλωση από σκοπιά καθαρά λογική-δομική. Γιατί, από τη στιγμή που θα υπάρξει, μια θεμελιώδης στάση έχει τη λογική της, η οποία, ιδωμένη μορφολογικά, υπόκειται στους νόμους της λογικής εν γένει. 'Ωστε ακόμα και με τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις που προαναφέραμε δεν αδικείται ό,τι συνήθως ονομάζεται «φιλοσοφική ανάλυση» από όσους πιστεύουν στην ανώτερη λογικότητα της φιλοσοφίας. Πέραν όμως από τις δυνατότητες της («φιλοσοφικής») λογικής βρίσκεται η θεμελίωση του περιεχομένου της θεμελιώδους στάσης ή απόφασης — κι αυτό είναι ακριβώς το νευραλγικό σημείο. Όπως θα δούμε, αξιώματα καθώς «τα πάντα είναι καλά» ή «τα πάντα

είναι έλλογα» χρησίμεψαν ως ακρογωνιαίοι λίθοι μέσα στη σκέψη των θεμελιωτών της διαλεκτικής, και μου είναι δύσκολο να φαντασθώ ότι θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς στα σοβαρά τέτοιες θέσεις όχι ως αποφάσεις, αλλά ως «ανακαλύψεις». Ο αναγνώστης θα κρίνει κατά πόσον οι γενικές αυτές παρατηρήσεις επιβεβαιώνονται από τις αναλύσεις των κειμένων. Εν πάση περιπτώσει, η βασιμότητα των καθαρά ιστορικοφιλοσοφικών πορισμάτων μας, όπως εκτέθηκαν στην αρχή, είναι ανεξάρτητη από το αν οι παρατηρήσεις τούτες θεωρηθούν ή όχι βάσιμες και ληφθούν υπ' όψη ή όχι.

Η στενότερη κοινωνικοθεωρητική πλευρά του πρώιμου έργου των Hölderlin, Schelling και Hegel εξετάζεται μόνον παρεμπιπτόντως στην εργασία μας. Αυτό δεν έγινε μόνον για ευνόητους λόγους χώρου, αλλά προ παντός με βάση μια πεποίθηση βγαλμένη από μακριά αναστροφή με τα κείμενα αυτά: ότι το λίκνο των διαλεκτικών δομών σκέψης δεν είναι η κοινωνική θεωρία αλλά η μεταφυσική. Μπορώ να καταδείξω ότι οι κοινωνικοθεωρητικές αντιλήψεις των ηρώων μας, αν ιδωθούν δομικά, συνάγονται από το μεταφυσικό τους σχήμα και το ακολουθούν στις εκάστοτε τροποποιήσεις του. Η κατάδειξη αυτή δεν στάθηκε δυνατό να επιχειρηθεί με επαρκή πληρότητα στο πλαίσιο της εργασίας μας, αν εξαιρεθούν ορισμένα παραδείγματα, γιατί η πλήρης κατανόηση των παραπάνω αντιλήψεων προϋποθέτει σαφείς και θεμελιωμένες στην κοινωνική ιστορία έννοιες για τον συντηρητισμό, τον φιλελευθερισμό και τη δημοκρατία, πράγμα που απαιτεί έρευνες εντελώς διαφορετικού είδους από τις εδώ. Με πολύ λίγες εξαιρέσεις, η φιλοσοφική συζήτηση των τελευταίων ετών, η οποία ως γνωστόν στράφηκε σχεδόν αποκλειστικά γύρω από τον Hegel, χαρακτηρίστηκε από εννοιολογική ασάφεια στο κεντρικό τούτο ζήτημα, και γι' αυτό, παρά τις αξιόλογες συμβολές στα επί μέρους, δεν μπορεί ν' αποτελέσει την αυτονόητη βάση μιας παραπέρα έρευνας. Τουλάχιστον όσοι δεν είναι φιλόσοφοι θα έπρεπε να γνωρίζουν ότι η έλλειψη εμπεριστατωμένης γνώσης της κοινωνικής ιστορίας από πρώτο χέρι συχνά αποτελεί κύρια πηγή εμπνεύσεως φιλοσόφων ασχολουμένων με την κοινωνική θεωρία.

Ο ισχυρισμός, ότι μέσα στη διαλεκτική δομή σκέψης προεξάρχει το μεταφυσικό στοιχείο, δεν αντιφάσκει καθόλου προς την υπογράμμιση της σημασίας κοινωνικο-ιστορικών και ψυχολογικών παραγόντων μέσα στην πορεία της διαμόρφωσής της. Προ παντός η νεομαρξιστική ερμηνεία συγχέει την (ορθή) διαπίστωση της επίδρασης κοινωνικοπολιτικών παραγόντων πάνω στη σκέψη των μετακαντιανών με την (εσφαλμένη) άποψη ότι η σκέψη τούτη διαμορφώθηκε αρχικά ή κυρίως πάνω στο πεδίο της κοινωνικής θεωρίας. Εναντία στη σύγχυση αυτή πρέπει να επισημανθεί ότι ερεθισμοί, οι οποίοι σε τελευταία ανάλυση έχουν κοινωνικοπολιτική προέλευση, τουλάχιστον στο φιλοσοφικό (ή

και στο θεολογικό) πεδίο δεν αντανακλώνται πρωταρχικά ή αναγκαστικά σε κυτόνομες και αυτάρχεις κοινωνικοθεωρητικές τοποθετήσεις, μολονότι η αντικειμενική κοινωνικοπολιτική τους σημασία πολλές φορές απηχείται σε κοινωνικοθεωρητικές αποφάνσεις. Η θέση μας, ότι η διαλεκτική αποτελεί μια μεταφυσική κατασκευή, δεν αποσκοπεί λοιπόν σε μια γενναία και αφελή υπεράσπιση της ευγένειας του φιλοσοφικού πνεύματος ενάντια στον δήθεν υποβιβασμό του με την κατάδειξη των πολλαπλών κοινωνικών του εξαρτήσεων — και όμως, εικάζουμε ότι ο τρόπος, με τον οποίο αιτιολογείται εδώ η θέση αυτή, δεν θα ευχαριστήσει ακριβώς όσους ερωτοτροπούν με τον μαρξισμό όταν πιστεύουν ότι στο «χειραφετητικό του μήνυμα» ακούνε τους χτύπους της δικής τους καρδιάς, όμως προσπαθούν να παρακάμψουν κατά κάποιον τρόπο την ιδεολογοκριτική πλευρά του έργου του Marx, γιατί μέσα σ' αυτήν οσφραίνονται έναν κίνδυνο για «την» φιλοσοφία ως χειραφετητική θεωρία με απόλυτη αξίωση αλήθειας. Εδώ πάντως εμείς υποστηρίζουμε ότι ο ατομικός και κοινωνικός συνασπισμός, μέσα στον οποίο διαμορφώθηκε η διαλεκτική, αρχικά ώθησε προς την υποτίπωση ενός μεταφυσικού σχήματος και ότι η εκάστοτε τοποθέτηση απέναντι στα κοινωνικοθεωρητικά και κοινωνικοπολιτικά ζητήματα γινόταν από τη σκοπιά αυτού του σχήματος ή αντιστοιχούσε δομικά σ' αυτό. Για να το πούμε αλλιώς: ορισμένες συγκεκριμένες καταστάσεις κάνουν πιθανότατο το πρωτείο του μεταφυσικού στοιχείου απέναντι στο κοινωνικοθεωρητικό μέσα στον ευρύτερο χώρο των ιδεών, μολονότι τούτος ο χώρος ανήκει καθ' εαυτόν —τουλάχιστον απ' όσο βλέπουν γήινα μάτια— στα κοινωνικά κι όχι στα μεταφυσικά μεγέθη. Αυτό δεν αποτελεί τίποτε καινούργιο και κανείς μαρξιστής δεν θα αμφισβητούσε ότι ακριβώς αυτό συνέβαινε στην περίπτωση των μεγάλων θεολογικών ή μεταφυσικών συστημάτων του προβιομηχανικού παρελθόντος.

Η επιθυμία να κηρυχθεί η διαλεκτική εξαίρεση αυτού του κανόνα πηγάζει από ιδεολογικές ανάγκες. Για τους μαρξιστές αποτελούσε πάντοτε θεωρητική πέτρα σκανδάλου το γεγονός ότι η διαλεκτική είδε το φως του κόσμου ακριβώς μέσα στις πολυθρήνητες εκείνες συνθήκες της γερμανικής κοινωνικής «μίζε-ριας», το ιδεολογικό εποικοδόμημα της οποίας, σύμφωνα με το ορθόδοξο σχήμα τουλάχιστον, δεν ήταν δυνατό να συνιστά αγλίσμα προοδευτικότητας και νεοτερικότητας. Απέπνεε λοιπόν η «άλγεβρα της επανάστασης» τη μουχλιασμένη μυρουδιά της Θεολογικής Σχολής του Tübingen (για να παραφράσουμε τον Nietzsche) και δεν ήταν ο οδηγός προς την απελευθέρωση κανένας άλλος παρά ο «αναποδογυρισμένος» (η ομολογημένη αποκοτιά της ενέργειας οφειλόταν ακριβώς στο παράδοξο του πράγματος) και βιαστικά ντυμένος με κόκκινο πουκάμισο παπάς του Απολύτου Πνεύματος; Στην εποχή της θεω-

ρητικής κυριαρχίας της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας το οδυνηρό αυτό ερώτημα παραγκωνίστηκε μέσω της εκτεταμένης προσέγγισης του μαρξισμού σε θετικιστικές-επιστημονιστικές θέσεις, όμως τέθηκε κατ' ανάγκη με οξύτητα όταν ήλθε στο προσκήνιο, συμβαδίζοντας με το υπαρξιστικό κίνημα, η επανανακάλυψη των εγελιανών ριζών της διδασκαλίας του Marx. Ο Lukács διέβλεψε το θεωρητικό δίλημμα και κατανόησε ότι η προοδευτικότητα της διαλεκτικής, με τη μαρξιστική έννοια, μπορούσε να κατοχυρωθεί μονάχα με την κατάδειξη της προέλευσής της όχι απλώς από μια «προοδευτική» τοποθέτηση, αλλά προ παντός από την αντιπαράθεση με την πιο σύγχρονη προβληματική. Η κατάδειξη τούτη έγινε ιδιαιτέρως επείγουσα μετά το 1933, όταν εθνικοσοσιαλιστικές και ακροδεξιές τάσεις απειλούσαν να «σφετερισθούν» σημαντικές απόψεις του εγελιανού κύκλου ιδεών: μάρτυρας η επιχείρηση διάσωσης του Hegel από μέρους του Marcuse, ο οποίος εργάστηκε ταυτόχρονα με τον Lukács, αν και ανεξάρτητα απ' αυτόν. Σε συνάφεια με τη γενική ιδεολογική λειτουργία και σπουδαιότητα τούτης της άντλησης της διαλεκτικής από «τα ύψιστα επιτεύγματα της εποχής της» παραμένει εύγλωττο το γεγονός ότι μόνη αυτή μέσα απ' όλες τις διανοητικές συμβολές του κατά τα άλλα περιφρονητέου ή αναξιόπιστου δυτικού νεομαρξισμού έγινε αποδεκτή στη μαρξιστική ορθοδοξία του σοβιετικού στρατοπέδου, αφού βέβαια περικόπηκε η υπαρξιστική της διάσταση.

Δεν μπορούμε εδώ να διερευνήσουμε τους λόγους, στους οποίους οφείλει τη διάδοσή της στα τελευταία χρόνια η νεομαρξιστική ερμηνεία στις διάφορες παραλλαγές της, έτσι ώστε απέκτησε την αφοπλιστική πειστικότητα μιας μόδας. Επίσης δεν αξίζει τον κόπο να υπεισέλθουμε στην τεκμηρίωσή της με βάση τις πηγές, εφ' όσον μάλιστα ούτε καν οι θερμότεροι φίλοι του Lukács δεν επαίνεσαν ποτέ δημόσια τη φιλολογική του ευσυνειδησία. Πρέπει μόνο να υπογραμμισθεί ένα γεγονός στοιχειώδες — αν και προφανώς δεν γνωρίζουν οι πάντες ότι είναι στοιχειώδες. Όταν εγκωμιάζεται η διείσδυση του νεαρού Hegel στις αντιφάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας και υπογραμμίζεται η γονιμότητά της για τη διαλεκτική, λησμονείται ότι οι σχετικές αναλύσεις του φιλοσόφου (εννοούμε εδώ τα κρίσιμα για τη γένεση της διαλεκτικής χρόνια 1798-1803, όταν ο Hegel πρεσβεύει κοινωνικοθεωρητικές αντιλήψεις εντελώς αντίθετες, ως προς τη δομή και το περιεχόμενό τους, από τις πολιτικές του πεποιθήσεις στην περίοδο της Βέρνης· η μεταστροφή οφείλεται βέβαια στον ριζικό φιλοσοφικό-μεταφυσικό αναπροσανατολισμό της σκέψης του μετά το 1797) στις γενικές τους γραμμές αποτελούν μια υιοθέτηση, τροποποίηση και παραπέρα ανάπτυξη κοινών τόπων της αριστοκρατικής-συντηρητικής κριτικής στον πρώιμο καπιταλισμό. Κατηγορίες εναντίον του βιομηχανικού καταμερι-

σμού της εργασίας και της «μηχανικής εργασίας» εν όψει των συνεπειών της για τη «φύση του ανθρώπου»: προειδοποιήσεις σχετικά με την εμφάνιση ενός προλεταριάτου που θα διασπάσει επικίνδυνα την κοινωνική ενότητα και εκδηλώσεις συμπάθειας για την τύχη του· αντίσταση εναντίον της γενικής κι ενιαίας νομοθεσίας, η οποία τάχα ισοπεδώνει όχι μονάχα τις κληρονομικές διαφορές μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, αλλά και τη «ζωντανή ποικιλομορφία», καθώς συνδέεται αναγκαστικά μ' έναν εξ ίσου ενιαίο κι απρόσωπο γραφειοκρατικό μηχανισμό: όλα τα βασικά μοτίβα της κριτικής του (καπιταλιστικού) πολιτισμού, η οποία και σήμερα ακόμα συγκινεί τα πνεύματα κάτω από τις διαφορετικότερες μορφές, υπάρχουν ήδη στον J. Möser και ακολούθως στους Novalis, A. Müller και Fr. Baader (για να αναφέρουμε μόνον Γερμανούς) και αρχικά αποτελούν μιαν ιδεολογική εξιδανίκευση των αξιώσεων κοινωνικής ισχύος του πατριαρχικού μεγαλογαιοκτήμονα που η ύπαρξή του η ίδια απειλείται καθώς την πατροπαράδοτη γεωργική *societas civilis* την αποσυνθέτουν απ' ενός το σύγχρονο κράτος και απ' ετέρου η σύγχρονη βιομηχανία. Τούτος ο πρώιμος οργανιστικός συντηρητισμός εκφυλίστηκε πριν ακόμα από την έγκλειψη της κληρονομικής αριστοκρατίας ως κοινωνικά βαρύνουσας ομάδας (και μάλιστα για πάντα: σημερινές προσπάθειες για να αναζωογονηθεί ως πρόγραμμα πηγάζουν από μιαν ιδιαίτερη πνευματική φιλαρέσκεια απολογητών της δεξιάς πτέρυγας του φιλελευθερισμού και δεν πρέπει να λαμβάνονται στην ονομαστική τους αξία). Το οπλοστάσιο των επιχειρημάτων του έμεινε ελεύθερο προς γενική χρήση από την εποχή της Παλινόρθωσης, και σε ορισμένες περιστάσεις χρησιμοποιήθηκε και από το ριζοσπαστικό δημοκρατικό ή σοσιαλιστικό κίνημα για τους δικούς του αντικαπιταλιστικούς σκοπούς (περιορίζομαι να θυμίσω την επίδραση της κριτικής του καπιταλισμού, όπως τη διατύπωσε ο Carlyle, πάνω στον νεαρό Engels). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η σπουδαιότητά του υπήρξε καθοριστική με την απόλυτη έννοια· αλλά κι από την άλλη μεριά δεν είναι δύσκολο ν' αντιληφθούμε ποια μορφή πήραν μέσα στο διανοητικό μόρφωμα του μαρξισμού, κοντά σε εν μέρει εντελώς διαφορετικά στοιχεία, το ιδεώδες της λαϊκής κοινότητας, η ιδέα του ενιαίου φυσικού ανθρώπου και επίσης οι συναφείς μ' όλα τούτα ιστοριστικές τάσεις. Οι χτυπητές ομοιότητες, σ' ό,τι αφορά την κριτική του πολιτισμού, ανάμεσα σε ρουσσισμό και σε οργανιστικό συντηρητισμό κατά τον 18ο αι. αποτελούν προδρόμους του μεταγενέστερου αυτού φαινομένου — και ο ίδιος συνδυασμός μπορεί *mutatis mutandis* να εξηγήσει την «κατανόηση» που θέλουν να επιδεικνύουν μερικοί σύγχρονοι «συντηρητικοί» για την πολιτισμική κριτική της «νέας αριστεράς». Αλλά οι τελευταίοι αυτοί συνδέονται σήμερα πολύ στενά με τη βιομηχανική αστική τάξη κι έτσι δεν είναι σε θέση να υψώσουν και πάλι

την από πολύν καιρό θαμμένη και σαπισμένη σημαία της *societas civilis*. Γι' αυτό η αρχική αριστοκρατική-συντηρητική κριτική του καπιταλιστικού πολιτισμού, και τα συναφή σχέδια μιας «οργανικής κοινότητας» πάνω σε νέα βάση, στις ημέρες μας καλλιεργούνται κυρίως από μίαν πολιτικά άστεγη μερίδα διανοουμένων, τα ουτοπικά όνειρα και οι συγκεκριμένες φιλοδοξίες της οποίας δεν έχουν προοπτικές πραγμάτωσης ούτε στο πλαίσιο του όψιμου καπιταλισμού ούτε σ' εκείνο του υπαρκτού σοσιαλισμού. Τόσο παράδοση —και τόσο διδακτική— μπορεί να είναι κάποτε η ιστορική τύχη των ιδεών.

Η υπόμνηση της πρώιμης συντηρητικής προέλευσης της εγγελιανής κριτικής του καπιταλισμού δεν σημαίνει ότι ο Hegel (προ παντός μετά το 1803) ήταν ή παρέμεινε συντηρητικός με την έννοια του A. Müller ή του Fr. Baader, παρά απλώς και μόνον ότι οι αντικαπιταλιστικές του θέσεις καθ' εαυτές διόλου δεν αρκούν για να αποδείξουν την «προοδευτικότητα» της διαλεκτικής μέσα στη μαρξιστική προοπτική της ανοδικής ιστορικής κίνησης. Η οπτική αυτή απάτη δημιουργείται μόνο και μόνο επειδή ο αριστοκρατικός-συντηρητικός και ο σοσιαλιστικός αντικαπιταλισμός συγχέονται εξ αιτίας της κοινότητας ορισμένων βασικών μοτίβων. Αλλά και αντίστροφα: η ιστορική νομιμοποίηση της νέας αστικής κοινωνίας από μέρους του Hegel διόλου δεν επαρκεί προκειμένου να ερμηνευθεί η γένεση και η δομή της διαλεκτικής. Οι νεομαρξιστές ερευνητές, οι οποίοι υπογραμμίζουν την κεντρική σημασία της πολιτικής οικονομίας για τη σκέψη του Hegel, οφείλουν να εξηγήσουν το γεγονός ότι στους πρώτους κλασσικούς της επιστήμης αυτής δεν υπάρχουν κανενός είδους διαλεκτικές τάσεις. Όμως θα έπρεπε να υπάρχουν, αν η πολιτική οικονομία και η διαλεκτική είναι δομικά συναφείς. Αλλά τη διαλεκτική την εισήγαγε για πρώτη φορά στην πολιτική οικονομία ο εγγελιανός Marx, ενώ ο Hegel αξιοποίησε τα πνευματικά του δάνεια από την τελευταία μέσα σ' ένα πλαίσιο δημιουργημένο ανεξάρτητα από τούτη. Θα μπορούσε ν' αντιπαρατηρηθεί ότι μόνον η ενασχόληση μαζί της του άνοιξε τα μάτια απέναντι στις νέες κοινωνικές εξελίξεις και έτσι δυναμοποίησε τη σκέψη του. Έτσι όμως δεν εξηγούνται οι λόγοι, για τους οποίους ο Hegel (τουλάχιστον μετά το 1803) καταφάσκει αυτές τις εξελίξεις (κάτω από ορισμένες σημαντικές προϋποθέσεις), ενώ άλλοι, μολονότι γνώριζαν τον A. Smith εξ ίσου καλά και ακόμα πρωτύτερα από τον ίδιον, εν μέρει συνεχίζουν ν' απορρίπτουν την καινούργια αστική κοινωνία κι εν μέρει μεταβάλλονται από οπαδούς της σε εχθρούς της. Όστε καθ' εαυτήν η ενασχόληση με την πολιτική οικονομία δεν αρκεί για να εξηγηθεί η τοποθέτηση απέναντι στο αντικείμενό της, δηλ. στην αστική κοινωνία — κι ως σημειωθεί εν παρόδω ότι η ενασχόληση αυτή κάθε άλλο παρά ήταν κάποια ρηξικέλευθη ενέργεια του Hegel: ο A. Müller έγραφε ακριβώς τότε,

μιλώντας για τη μεγάλη διάδοση του έργου του A. Smith στο αναγνωστικό κοινό, ότι τούτος εδώ είχε στη Γερμανία την ίδια μοίρα όπως ο Kant, για τον οποίο οι ποιητές των Ξενιών είπαν: «Ένας και μόνος πλούσιος ταΐζει τόσους φτωχούς!» Στον Hegel η νομιμοποίηση της καινούργιας αστικής κοινωνίας συντελείται πάνω στη βάση μιας προϋπάρχουσας ριζοσπαστικής θεοδικίας με άμεσες συνέπειες για τη φιλοσοφία της ιστορίας. Η νομιμοποίηση του αστικού κόσμου παρέμεινε αμφίλογη ακριβώς επειδή επιχειρήθηκε με τη βοήθεια μέσων προερχόμενων από τον προαστικό πνευματικό κόσμο.

